

عطار پژوهی در اروپا

عسگر صلاحی*

علی مزارعی**

چکیده

هلموت ریتر، مارگرت اسمیث، آقابزرگ تهرانی وبا ترجمه آثار عطار نیشابوری سبب توجه برخی از ملت‌های دیگر به آثار عطار شده‌اند. اگر این ترجمه‌ها بیشتر معرفی شوند، هم پژوهشگران و جویندگان جوان را مفید خواهد بود و هم مشتاقان مطالعه آثار عرفانی، از آشنایی و مطالعه این ترجمه‌ها بهره‌مند خواهند گردید. با دیدن و مطالعه این ترجمه‌ها، ممکن است پژوهندگان دیگر نیز بر آن شوند تا آثار عطار را به زبان‌های دیگری که ترجمه نشده است، ترجمه کنند. و این خود موجب آشنایی بیشتر جوامع بشری با آثار این عارف و شاعر گران‌قدر، خواهد شد. و به تبع آن گران‌سنگی فرهنگ و ادب ایران اسلامی برای جامعه جهانی بیش از پیش آشکار خواهد شد.

در زمینه کتابشناسی عطار تا کنون کارهایی انجام شده است و کتاب‌هایی مانند «کتابشناسی عطار» از علی میر انصاری و «نفوذ و رواج تذکره‌الاولیای عطار در پاکستان» و از زمره این کارهاست. اما در زمینه کارنامه تحلیلی عطار پژوهی به خصوص در خارج از ایران، کمتر بحث و بررسی شده است. از این روی نویسندگان این مقاله بر آن شدند تا در این زمینه اندکی تأمل کنند.

کلیدواژه: عطار شناسی، کتاب پژوهی، عرفان، ترجمه

A_salahi@uma.ac.ir

Ali.mazarei@uma.ac.ir

*استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه محقق اردبیلی

**دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه محقق اردبیلی

تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۲/۳۰

تاریخ دریافت: ۹۶/۱۲/۲۵

مقدمه

آنچه من بر فرق خلق افشانده‌ام گر نمازم تا قیامت مانده‌ام
 در زبان خلق تا روز شمار یاد کردم بس بود این یادگار

فریدالدین ابوحامد محمد عطار نیشابوری مشهور به شیخ عطار نیشابوری یکی از عارفان و شاعران ایرانی بلندنام ادبیات فارسی است. کنیه وی ابوحامد و یا ابوطالب گفته شده است. خود او در تخلص بعضی از غزل‌ها و نیز در تذکره‌الاولیاء، نام خود را در کلمه «عطار» هم خلاصه می‌کند. نام پدرش ابراهیم بوده و گویا هنوز کهن سالان نیشابور آرامگاه او را «مزار شیخ ابراهیم» و نیز «پیر زروند» می‌گویند. سال تولد عطار را خیلی مختلف نوشته‌اند، از ۵۱۳ (سیلوستردوساسی، ۱۳۷۳: ۳۱)، تا ۵۵۳ (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۰: ۶۵) همچنین سال مرگش را از ۵۸۶ (نفیسی، ۱۳۸۴: ۶۹) و حتی ۵۶۹ (کریر، ۱۳۷۹: ۴۶)، تا ۶۲۷ دانسته‌اند. اما بر اساس پژوهش‌های متقن، سال (۵۵۳) بهترین سالی است که می‌توان برای تولد عطار پذیرفت و مرگ او را در ۶۲۷ قبول کرد. از سال‌های مدرسه و این که فریدالدین محمد در کجا و نزد چه کسانی درس خوانده؟ چیزی نمی‌دانیم. اما از پژوهش‌هایی که در قرن حاضر از سوی پژوهشگرانی چون بدیع الزمان فروزانفر و شفیعی کدکنی انجام شد؛ می‌دانیم که آثار او شش اثر نظم و یک نثر است. کتاب‌های عطار در واقع این هفت کتاب است «منطق الطیر، تذکره‌الاولیاء، مصیبت‌نامه، الهی‌نامه، اسرارنامه، مختارنامه و دیوان اشعار» و دو نسخه به نام‌های «جواهرنامه و شرح القلب» که خود تصریح می‌کند این دو اثر را از بین برده است. به همین دلیل این مقاله فقط به همین کتاب‌ها در کشورهای مختلف جهان پرداخته است.

عطار، مقام والایی در غزل و شعر پارسی دارد و اندیشه‌های عرفانی وی، در شکل‌دهی به عرفان اسلامی، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

در مورد جایگاه و پایگاه عطار در شعر عرفانی، به همین اندازه، کافی است بگوییم که: مولانا جلال‌الدین محمد بلخی، که او را قلّه شعر عرفانی نامیده‌اند، می‌گوید:

«عطار، روح بود و سنایی، دو چشم او ما از پی سنایی و عطار، آمدیم»
 و در جای دیگر، بازمی‌گوید:
 «هفت شهر عشق را عطار گشت ما هنوز اندر خم یک کوچه‌ایم»

درباره شاعر و عارف بلند آوازه ایرانی، عطار نیشابوری و آثار برجسته او به ویژه مثنوی‌ها و نثر ماندگار او در کتاب تذکره‌الاولیا، پژوهش‌های گوناگون صورت گرفته است، اما در گستره عطارپژوهی در خارج از مرزهای ایران، هنوز جای بسیاری از پژوهش‌های بایسته و مطالعات بنیادی خالی است.

نویسندگان این مقاله بر این باور بوده‌اند که شناسایی، معرفی و بررسی آثاری که در پیوند با اندیشمندان و شاعران بلند آوازه ایران زمین مانند مولوی، حافظ، سنایی و ... پدید آمده است، اهمیت و ضرورت بسیار دارد. پژوهشی که پژوهشگران و ادب‌دوستان را یاری دهد تا بتوانند تصویری روشن از پژوهش‌های انجام شده در پیوند با بزرگان ادب به دست آورند و از تحقیقات تکراری و غیرضروری بپرهیزند.

نویسندگان این مقاله در یک طرح پژوهشی گسترده با جستجو در کتاب‌ها و مجله‌های مختلف، کم و بیش در مورد کتاب‌های عطار که در کتابخانه‌های غیر ایرانی موجود است، بحث کرده‌اند، به شناسایی، بررسی و معرفی تمام آثاری پرداختند که در کشورهای خارجی مورد استفاده قرار می‌گیرند یا لاقلاً موجود هستند. هر چند در این مقاله به دلیل محدودیت حجم مقاله نتوانستند تمام یافته‌های خود را بگنجانند.

آنچه در این مقاله به آن پرداخته می‌شود، بررسی کلی کتاب‌های عطار نیشابوری، (کتاب‌هایی که اکثر پژوهشگران آثار عطار، آنان را آثار مسلم او می‌دانند)، است. و آن کتاب‌ها، فقط هفت جلد می‌باشند، بنابراین، این مقاله فقط به کتاب‌های منطق‌الطیر، تذکره‌الاولیا، مصیبت‌نامه، الهی‌نامه، اسرارنامه، مختارنامه و دیوان اشعار این شاعر می‌پردازد که، شامل ترجمه، نقد و شرح آنها در کشورهای خارجی می‌باشد. و با ارائه جدول‌ها و نمودارهای موضوعی بازنموده شده است.

در نگاهی کلی به آثاری که در پیوند با عطار در خارج از ایران پدید آمده است و یا به زبان فارسی در کتابخانه‌های خارجی نگهداری می‌شود، می‌توان این پژوهش را به دو بخش و یا حتی به چهار بخش مختلف تقسیم کرد. بجز قاره استرالیا که در آنها، اثری از عطار را نیافتیم، قاره‌های کهن دیگر را به تفکیک مورد مطالعه قرار خواهیم داد.

هر چند قاره آسیا بیشترین توجه را به عطار داشته است اما به دلیل توجه ویژه چند نویسنده اروپایی مانند هلموت ریتر، که در شناسایی و معرفی عطار به جهان نقش بسیار شایانی داشته‌اند، -در حالی- که هیچ تناسب زبانی و خطی با فرهنگ مردم ایران ندارند- بنا را بر بررسی آثار عطار در اروپا گذاشتیم که اگر وقت مجال داد در آینده‌ای نزدیک، تأثیر و استقبال عطار را در قاره‌های دیگر نیز بررسی خواهیم کرد.

نسخه‌های خطی منظومه‌های فریدالدین عطار در گنجینه‌های نسخ خطی اروپا کم نیستند. مشهورترین آثار او چون منطق الطیر و اسرارنامه، تقریباً در همه کتابخانه‌های بزرگ دیده می‌شوند. حتی منظومه‌های کمیاب‌تر، در هر فهرست از پنج تا ده نسخه به ثبت رسیده‌است.

پیشینه

درباره شاعر و عارف بلند آوازه ایرانی، عطار نیشابوری و آثار برجسته او به ویژه مثنوی‌ها و نثر ماندگار او در کتاب تذکره‌الاولیا، پژوهش‌های گوناگون صورت گرفته است، اما در گستره عطارپژوهی در خارج از مرزهای ایران، هنوز جای بسیاری از پژوهش‌های بایسته و مطالعات بنیادی خالی است.

کتابشناسی عطار کمتر مورد پژوهش قرار گرفته است. تا کنون فعالیت‌هایی از جمله کتاب «کتاب شناسی عطار» نوشته میرانصاری، عطار در هندوستان، (پژوهشی در نسخه‌های خطی و چاپی و شرح‌های آثار عطار در هند، مصطفوی سبزواری، رضا، نامه پارسی، پاییز ۱۳۷۷، شماره ۳) صورت گرفته. اما هیچ اثر شاخصی در زمینه کتابشناسی تحلیلی عطار بخصوص در اروپا نوشته نشده است. بنابراین در این مقاله ضمن اشاره به زندگی عطار، کتاب‌شناسی تحلیلی این شاعر عارف، در اروپا نیز مورد بررسی قرار گرفته است.

بررسی عطارپژوهی در اروپا

عطار نیشابوری را می‌توان شاعری پیشتاز در ادبیات عرفانی توصیف کرد؛ شاعری که عرفان معتدل، میل به شریعت و ساختار نمادین اشعار، شاخص‌ترین ویژگی‌های آثار این پدیده بلند آوازه زبان و ادب فارسی است.

به لحاظ ساختار کلامی، عطار نخستین کسی است که در فضای نمادین شعر گفت بنابراین، می-توان وی را بنیانگذار ادبیات نمادین در جهان دانست؛ این نوع ادبیات در اروپا در قرن ۱۹ و ۲۰ شکل گرفت، در حالیکه 'منطق الطیر' این شاعر نامدار، شاخص ترین اثر در ادبیات نمادین است که در قرن هفتم (۱۳ میلادی) خلق شده است.

قرائن نشان می دهد که آشنایی غرب با نام عطار تقریباً به طور تصادفی و از طریق ترجمه‌ی منظومه‌ای بود که از قضا در صحت انتساب آن به عطار اتفاق نظر وجود ندارد: مثنوی پند نامه یا نصیحت نامه، که در بحر رمل مسدس مقصور سروده شده و با این بیت آغاز می شود: حمد بی حد آن خدای پاک را / آنکه ایمان داده مثنی خاک را. (نفیسی، ۱۳۲۰). اته (د. ژوئن ۱۹۱۷) این منظومه کوتاه ۸۵۳ بیتی را، بدون هیچ اظهار عقیده‌ای راجع به مسأله اصالت انتساب آن، در زمره‌ی آثار شیخ می آورد، و حتی تصریح می کند که این «گنجینه واقعی حکم تعالیم اخلاقی» با هدف پند آموزی، «نسبت به منطق الطیر بیشتر مقبولیت دارد»، گر چه از نظر «فن شعر» به پای آن نمی رسد (نک: اته، هرمان، ۱۳۳۷: ۱۵۶، ۱۵۷). ذبیح الله صفا هیچ نامی از این اثر در تاریخ ادبیات در ایران خود، ذیل مدخل عطار نبرده است. در مقدمه چاپی که در ۱۳۸۱ از سه مثنوی الهی نامه، پند نامه و اسرار نامه، از سوی مؤسسه فرهنگی اندیشه دُر گستر، در تهران نشر شد، فرشید اقبال می نویسد پند نامه «از مثنویات معروف وی [عطار] است و... هر چند خود در آثار دیگرش نامی از آن نبرده است، ولی بی تردید از او است» (اقبال، ۱۳۸۱: ۵).

امروزه عطارشناسانی نامدار همچون هلموت ریتز، فرانکلین لوئیس، هرمان لندولت و ... پژوهش‌های گرانمایه‌ای را در زمینه شناخت و تحلیل و تفسیر آثار، احوال و اندیشه عطار، سامان داده‌اند که کاوش‌ها و نگارش‌های این دست عطارپژوهان، نقشی بسزا در معرفی آثار و اندیشه عطار در حوزه غرب کره زمین، بخصوص قلمرو اروپا داشته است. نخستین آشنایی غربیان با آثار عطار نیشابوری را می توان از طریق ترجمه گلچین دو زبانه‌ای دانست که فَن اِشتوئرمر (Von Stuermer) از پندنامه عطار، در ۱۷۷۵ در وین (اتریش) به چاپ رسانید. پس از آن، افراد دیگری برگردان‌هایی از پندنامه ارائه نمودند: ج. اچ. هیندلی (۱۸۱۹، لندن)، سیلوستر دوساسی

(زبان فرانسه، با چندین چاپ در بین سال‌های ۱۷۸۷ تا ۱۸۱۹)، گابریل گایتلین (زبان لاتین، ۱۸۳۵، هلسینگی)، جی. اچ. نیلمان (زبان آلمانی، ۱۸۷۱)، یکی از استادان دانشگاه پترزبورگ (زبان روسی، ۱۸۲۱) و... ادبیات عرفانی ایران در جهان با شاعرانی چون 'سنایی' آغاز شد، با 'عطار' هموار گشت و با 'مولانا' به اوج خود رسید. عطار در ادب عرفانی پیشتر از دیگر شاعران است. آنچه که عطار به عنوان میراث گرانبغای خود برجای گذارده، آنقدر ارزشمند است که شاعران را تاکنون، از ادب آنسوی مرزها بی نیاز ساخته است.

به لحاظ ساختار کلامی، عطار نخستین کسی است که در فضای نمادین شعر گفت و می‌توان وی را بنیانگذار ادبیات نمادین در جهان دانست؛ این نوع ادبیات در اروپا در قرن ۱۹ و ۲۰ شکل گرفت، در حالی که 'منطق الطیر' این شاعر نامدار شاخص‌ترین اثر در ادبیات نمادین است که در قرن هفتم (۱۳ میلادی) خلق شد.

در دیگر کشورهای اروپایی نیز این پندنامه بود که برای اولین بار عطار را به آن‌ها معرفی کرد. در ۱۸۱۹، یک روحانی مسیحی، از کالج منچستر، به نام، ج. اچ. هیندلی، ویرایش زیبایی از متن فارسی پندنامه را در لندن نشر کرد. در مقدمه کتاب، هیچ اشاره‌ای به شأن و پایگاه عطار نشده است. نکته‌ای که فقط بر آن تأکید شده صرفاً ارزش عملی متن پندنامه در کمک به مدیران استعمارگر برای پی بردن به نظام ذهنی مسلمانان است.

یکی از نخستین اروپاییانی که در معرفی عطار به جهان غرب بسیار مؤثر بود خاورشناس فرانسوی، سیلوستر دوساسی است که در نیمه‌ی دوم قرن هیجدهم و اوایل قرن نوزدهم ویرایش و ترجمه‌ی او از پندنامه چند بار به چاپ رسید. طبق کتاب شناسی عطار، تألیف علی میر انصاری، نخستین چاپ ترجمه پندنامه دوساسی در ۱۷۸۷ و آخرین آن‌ها در ۱۸۱۹ در فرانسه صورت گرفت (درباره این ترجمه و بعضی از ترجمه‌های دیگر پندنامه نیز نک: اته، صص ۱۵۸، ۱۵۹). کار دوساسی در ۱۳۷۳ به اهتمام عبدالمحمد روح بخشان از طرف انتشارات اساطیر در تهران تجدید چاپ شد. روح بخشان، ضمن مقابله متن مصحح دوساسی از پندنامه با دو نسخه‌ی خطی دیگر، پیش‌گفتار و یادداشت‌های دوساسی را از فرانسه به فارسی برگردانده است.

دومین ترجمه‌ی پند نامه به لاتین توسط گابریل گایتلین انجام شد که در ۱۸۳۵ در هلستینگی به چاپ رسید. برگردان آلمانی این منظومه را «جی. اچ. نیلمان» در ۱۸۷۱، و ترجمه‌ی روسی آن را یکی از استادان دانشگاه پترزبورگ در ۱۸۲۱ عرضه کردند.

به نظر می‌رسد نخستین آشنایی خارجی با آثار فارسی و از جمله با آفرینش‌های فکری-هنری عطار از طریق منتخبات آثار آن‌ها بوده است و نه به واسطه‌ی اصل آن آثار. زمانی هم که مهم‌ترین منظومه‌ی عطار، یعنی منطق‌الطیر یا لسان‌الطیر یا مقامات‌الطیور، توجه غربی‌ها را به خود جلب کرد، این داستان شیخ صنعان او و نه کل کتاب و شخصیت عطار بود که بیشتر معروض مطالعه، ترجمه و شرح و معرفی واقع شد. اما، با گذشت زمان جنبه‌های دیگر و ارزش‌های آثار دیگر او نیز در کانون توجه خارجی قرار گرفت.

بنابراینچه اجمالاً گفته شد می‌توان نتیجه گرفت، از زمانی که عطار برای نخستین بار به غرب شناسانده شد، تا چندین قرن شخصیت فکری و ادبی وی هیچ‌گاه در کلیت آن در کانون توجه قرار نگرفت. در آنچه از آثار او به زبان‌های اروپایی ترجمه شده یا درباره‌ی وی نگارش یافته تا مدت‌های مدید ذکری از منظومه‌هایی چون اسرارنامه، الهی‌نامه و مصیبت‌نامه به چشم نمی‌خورد. ترجمه‌ها و اظهارنظرهای غربیان همه در باره‌ی پندنامه‌ی منسوب به شیخ و منطق‌الطیر او بوده است. بنابراین، از شخصیت سترگ عطار، آن‌گونه که ما او را می‌شناسیم، تا این اواخر جز بارقه‌هایی چند در آثار مغرب‌زمینی‌ها، نتابیده بود.

همایش سال ۱۳۸۱/ نوامبر ۲۰۰۲ در بزرگداشت عطار که در انگلستان برگزار شد، و در آن جمعی از عطار شناسان ایرانی و غیر ایرانی در باره‌ی وجوه مختلف فکری و هنری شیخ و آثار وی مقالاتی ارائه کردند. مجموعه‌ی این مقالات بعداً با ویراستاری دو خاور شناس، لئونارد لویژن و کریستوفر شکیل در کتابی، مرکب از چهار بخش، با عنوان «عطار و سنت تصوف ایرانی»، و عنوان فرعی «هنر معراج روحانی» در ۲۰۰۶ در لندن و نیویورک منتشر شد. در این مجموعه بعضی نگاه‌های نو به عطار و حرف‌های تازه‌ای در باره‌ی خطوط و ریشه‌های فکری، وابستگی‌های طریقتی، جایگاه او در ادب عرفانی فارسی‌زبانان و تأثیر او در گویندگان صوفی‌مشرک پس از وی بر می‌خوریم. یقیناً نقشی که از پیرنیشابور در این سلسله مقالات و در پژوهش‌های مشابهی که در نیم قرن اخیر ترسیم

شده با آنچه به دنبال انتشار پند نامه او بیش از دویست سال قبل به اروپا نیان عرضه شد بسی تفاوت دارد.

الف)، آلمان

تندیس عطار در آلمان پرده برداری می شود

در کنار برگردان‌های آثار عطار به زبان‌های گوناگون، کوشش‌ها و پژوهش‌های ایران‌شناسانی همچون هلموت ریتز، یوگنی ادواردوویچ برتلس، کینث ایوری، یوهانس دو برن، فریتس مایر، بی. راینرت، رینولد نیکلسن، جان ا. بویل، ایزابل دو گاستینه و ... زمینه شناخت بیشتر جهان از عطار و پدیدار شدن بیش از پیش اهمیت عطار در جهان اندیشه ایرانی-اسلامی گردیده است. در این میان، باید گفت: نخستین کسی که به طور نسبتاً جامع و گسترده‌ای به جایگاه و شان ادبی و عرفانی عطار پرداخت، خاورشناس برجسته‌ی آلمانی، هلموت ریتز (۱۸۹۲-۱۹۷۱) بود که حاصل پژوهش‌های عمیق خود را در بارهٔ وجوه مختلف فکری و اعتقادی عطار در کتاب «دریای جان» منتشر کرد. ریتز در «دریای جان»، تحلیل عالمانه‌ای از اندیشه‌های دینی، اخلاقی و عرفانی عطار، بر پایهٔ منظومه‌های اسرارنامه، الهی‌نامه، منطق‌الطیر و مصیبت‌نامه ارائه داده است. کار سترگ ریتز نشان می‌دهد که عطار، دست‌کم از میانه‌های سدهٔ نوزدهم، با عمق بیشتر و به طرز بسیار جدی‌تر از قبل مورد توجه جهان قرار گرفته، و در قرن بیستم با پژوهش‌های علمی‌تر و

تحلیل‌های نقدانه‌تر دنبال شده است. استاد هلموت ریتزر، شخصیتی است که نام او با کتاب ارزشمند «دریای جان»، با عطار و عطارپژوهی پیوند یافته است گویا برای اولین بار، فن هامر - پورگشتال (د. ۱۸۵۶)، مستشرق اتریشی، گزیده‌هایی از منطق الطیر را به آلمانی ترجمه و در گلچین دو زبانه‌ای که در ۱۸۱۸ در وین منتشر کرد به چاپ رساند. نخستین آشنایی غربیان با آثار عطار نیشابوری را می‌توان از طریق ترجمه گلچین دو زبانه‌ای دانست که فن اشتوئرمر (Von Stuermer) از پندنامه عطار، در ۱۷۷۵ در وین (اتریش) به چاپ رسانید.

پس از آن، افرادی همچون سیلوستر دوساسی فرانسوی و ژوزف ایلدور گارسن دوتاسی نقش ویژه‌ای در شناخت بیشتر و گسترده‌تر غربیان، با عطار و آثارش رقم زدند.

جی. اچ. نسلیمان (زبان آلمانی، ۱۸۷۱)

شاید نخستین کس که به طور نسبتاً جامع و گسترده‌ای به کلیت عطار پرداخت، خاورشناس برجسته‌ی آلمانی، هلموت ریتزر (۱۸۹۲-۱۹۷۱) بود که حاصل پژوهش‌های عمیق خود را در باره‌ی وجوه مختلف فکری و اعتقادی عطار در کتاب ارزنده‌ی دریای جان (Das Meer der Seele: Welt, Mensch, Attar, und Gott in den Geschichten des Fariduddin) منتشر کرد. بررسی و ارزشیابی دریای جان فرصت دیگری می‌طلبد. با وجود این، بیان بسیار مجملی از مندرجات کتاب و شیوه‌ی پردازش ریتزر به شیخ در اینجا بی‌فایده‌ای نمی‌نماید. اولاً، با اینکه او در مقدمه‌ی کتاب خود (ص ۲)، از پند نامه به عنوان یکی از مثنوی‌های اخلاقی عطار یاد می‌کند، به نظر نمی‌رسد که آن را یقیناً از عطار بداند چرا که آن را جزو منظومه‌هایی که دریای جان را بر اساس آن‌ها نوشته قرار نداده است. به علاوه، در مقاله‌ای که خود ذیل عنوان «Attar» در جلد اول از E.I. نشر کرد، پند نامه را در زمره‌ی منظومه‌هایی معرفی می‌کند که در انتساب آن‌ها به شیخ مقداری تردید دارد. آنچه در دریای جان مبنای تحلیل عالمانه‌ی ریتزر از اندیشه‌های دینی، اخلاقی و عرفانی عطار قرار گرفته منظومه‌های اسرار نامه، الهی نامه، منطق الطیر و مصیبت نامه هستند. او نخست ساختار صوری و سبک روایی هر یک از این چهار اثر را وصف، و سپس درونمایه‌های کلیدی آن‌ها را کلاً زیر ۳۰ عنوان طبقه‌بندی می‌کند. این بخش‌های سی‌گانه، همان‌طور که

اشاره شد تماماً به موضوعات دینی، اخلاقی و عرفانی می‌پردازند؛ و هیچ بخشی که دلالت بر اندیشه‌های فلسفی، به معنای اخصّ و مصطلح کلمه، داشته باشد در میان آن‌ها به چشم نمی‌خورد، و این البته با فلسفه ستیزی و عقل‌گریزی عطار هم خوانی دارد. بنا بر این، کسانی که از اندیشه‌های «فلسفی» شیخ سخن می‌گویند، لابد مرادشان نوع خاصی از فلسفه است، و نه فلسفه از سنخ ارسطویی یا حتی خسروانی آن.

باری، کتاب دریای جان توسط روانشاد عباس زریاب خوئی و مهرآفاق بایوردی به فارسی ترجمه شد و بین سال‌های ۱۳۷۴-۱۳۷۷ در دو جلد به چاپ رسید. کار ارزشمند ریتر نشان می‌دهد که لااقل از اواسط سده نوزدهم عطار با عمق بیشتر و به طرز بسیار جدی‌تر از قبل مورد توجه غرب قرار گرفته، و در قرن بیستم با پژوهش‌های علمی‌تر و تحلیل‌های نقادانه تردنبال شده است. ویرایش انتقادی الهی نامه به اهتمام ریتر؛ نگارش کتب و مقالات امثال یوگنی ادواردوویچ برتلس روسی (۱۸۹۰-۱۹۵۷)، کینث ایوری انگلیسی، یوهانس دویرن هلندی، فریتس مایر سوئسی (۱۹۱۲-۱۹۹۸)، و بی. راینرت (نویسنده مقاله «Attar»، «Shaykh Farid-al-Din» در جلد دوم دایره‌المعارف ایرانیکا) در شرح احوال، شخصیت و اندیشه‌های شیخ؛ و تصحیح‌ها و ترجمه‌هایی به فرانسه، ایتالیایی و انگلیسی از پاره‌ای از آثار عطار مانند ویرایش و چاپ تذکره الاولیاء توسط رینولد نیکلسن، ترجمه‌ی فشرده‌ای از آن توسط آرثر آربری (هر دو از انگلستان)؛ ترجمه انگلیسی الهی نامه، به توسط جان ا. بویل؛ ترجمه‌ی فرانسوی مصیبت نامه به اهتمام ایزابل دو گاستینه (پاریس، ۱۹۸۱) همه دلیل کشف بیشتر و بیشتر اهمیت عطار در جهان اندیشه ایرانی - اسلامی است. (برای فهرست نسبتاً جامعی از آنچه در باره عطار به زبان‌های فارسی و غیر فارسی نگارش یافته، یا برگردان‌های مختلفی که از گزیده‌ها یا اصل بعضی از آثار او به دیگر زبان‌ها شده است، نک: کتاب‌شناسی شیخ فریدالدین عطار نیشابوری، به کوشش علی میر انصاری، تهران، ۱۳۷۴.)

ب) فرانسه

انتشار گسترده کارهای سیلوستر دوساسی (۱۷۵۸-۱۸۳۳) خاورشناس معروف فرانسوی بود که بیشترین تأثیر را در معرفی منطق الطیر به غرب داشت. او بخش‌هایی از این منظومه را در کنار

نمونه‌هایی از سروده‌های مولانا، سعدی، حافظ و جامی منتشر کرد. دردوران امپراتوری دوّم فرانسه به سال ۱۸۳۶، برای نخستین بار، ترجمه منطق‌الطیر، منظوم وزین فریدالدین عطار نیشابوری، به جامعه طبع آراسته شد این ترجمه به همت شرق شناس برجسته «گارسن دوساسی» به انجام و چاپ رسیده بود. (البته می‌دانیم، آثاری که منسوب به عطار هستند، سالها قبل از این در فرانسه و توسط همین آقای سیلوستر به زیور طبع آراسته شده بودند «۱۸۱۹م (۱۹۸۱ه ش)»، و شاید مرجع این کتاب، مخزن قدیم نُسخ فارسی کتابخانه ملی پاریس باشد که از کتابخانه سلطنتی در اوائل قرن نوزدهم به آن رسیده است که چند نسخه از پندنامه در آنجا نگهداری می‌شده است. (پندنامه، ۱۳۷۳: ۱۰) آقای سیلوستر با این که این کتاب پند نامه را از عطار می‌داند و آن را ترجمه کرده است اما باور دارد که، نه عنوان فصل‌ها و نه تقسیم‌بندی فصل‌ها از عطار نیست (سیلوستر، ۱۳۷۳: ۱۵)، از نکات جالب توجه، ترجمه این کتاب، توصیف و تمجید بیش از اندازه سیلوستر به سبک و روش نویسندگان کهن در مدح لوئی هیجدهم پادشاه فرانسه است که در زمان چاپ این کتاب، حکومت می‌کرده است. سیلوستر دوساسی، مدت عمر عطار را از ۵۱۳ تا ۶۲۷ می‌داند و عمر عطار را ۱۱۴ سال می‌شمارد (دوساسی، ۱۳۷۳: ۳۱)، که اغراق آمیز است و سال تولد او را باید تا ۵۵۳ جلو می‌برد یعنی در واقع عطار ۷۴ سال بیشتر عمر نکرده‌اند. در کل باور دوساسی در مورد عطار با واقعیت فاصله زیادی دارد هم در مدت عمر و هم در تعداد آثار. یک نسل بعد، شاگرد برجسته ی دوساسی به نام ژوزف ایلدور گارسن دوتاسی (۱۷۹۴-۱۸۷۸) به گونه‌های مختلف به عطار و منطق الطیر او پرداخت. او با اینکه تخصصش هندوستانی و اردو بود، به فارسی نیز علاقه زیاد نشان می‌داد، و در ۱۸۵۶ ترجمه‌ای به نثر فرانسوی از داستان شیخ صنعان منتشر نمود. در ۱۸۵۸ ویرایشی کامل از متن فارسی این منظومه نشر کرد و از پی آن در ۱۸۶۳ ترجمه‌ای کامل از گل آن را به نثر فرانسوی همراه با توضیحاتی چند به چاپ رساند.

باری، به نظر می‌رسد گارسن دوتاسی نخستین دانشمند حرفه‌ای از یک دانشگاه غربی بود که توجه جدی و عمده به منطق الطیر کرد؛ ثمره‌ی پژوهش‌هایش در یک سلسله انتشارات روشمند در دسترس دیگران قرار گرفت؛ و اگر چه کارهای او از عیب و نقص‌هایی خالی نبود ولی، به هر حال، سنخ دانش پژوهی اروپایی را در زمان خود نشان می‌داد.

در سال ۱۹۷۹ پیتروک کارگردان نامدار تئاتر قرن بیستم، اقتباسی نمایشی از منطق الطیر عطار نیشابوری را با عنوان «گردهم آبی پرندگان» در شهر پاریس، به روی صحنه تئاتر آورد. نمایشنامه‌ای که از روی کتاب ژان کلود کریر به نام «چنین حکایت کند»، تهیه شده است که داستان سیمرخ را به تصویر کشیده بود. چیزی که در این نمایشنامه قبل از همه، توجه را به خود جلب می‌کند، باور داستان‌ها و افسانه‌هایی است که در مورد عطار نقل شده و هیچگونه واقعیتی ندارد. مانند مردن درویش جلو مغازه عطار و منقلب شدن عطار و اما کارگردان این نمایشنامه، بازخوانی هفت وادی مراحل سیر و سلوک عطار را در پنج پرده اجرا کرده است که می‌تواند نشان از باور پنج مرحله سیر و سلوک از نظر پیتروک باشد هرچند که در پرده چهارم «گذر از هفت وادی» عین نظر عطار را بیان می‌کند و به نظر می‌آید کارگردان تئاتر یادشده، نیز با هفت وادی سیر و سلوک موافق است اما بهتر بود یا پرده‌های این تئاتر را به هفت پرده اضافه می‌نمودند و یا مراحل سیر و سلوک را به پنج وادی تقلیل می‌دادند، تا هماهنگی بهتری باشد و شبهه دوگانگی پیش نیاید. (کریر و پیتروک، ۱۳۷۹: ۴۶)

ج) انگلستان

تقریباً هم‌زمان با دوتاسی، ادوارد فیتزجرالد (۱۸۰۹-۱۸۸۳) مترجم سرشناس رباعیات خیام، به ترجمه‌ی منطق الطیر پرداخت. او، از لحاظی نقطه مقابل دوتاسی قرار می‌گیرد. پژوهشگر فرانسوی یک محقق روشمند حرفه‌ای و فیتزجرالد ادیب انگلیسی آماتوری بود که به‌طور اتفاقی و به‌هوا دل خود به کارهای ادبی و ترجمه می‌پرداخت و این دو روحیه متفاوت، در ترجمه‌هایی که از منطق الطیر در دهه ۱۸۵۰ کرده‌اند، انعکاس یافته است. فیتزجرالد در این ترجمه، به خلاف شیوه معمول مترجمان دیگر - که یا کل اثری را ترجمه می‌کنند، یا به نحوی قاعده‌مند آن را خلاصه می‌کنند یا بخش خاصی از کتابی را برای ترجمه بر می‌گزینند - هم محتوای منظومه شیخ را بیش از حد فشرده و خلاصه کرد و هم ساختار آن را تغییر داد. منطق الطیر اثر کاملاً عرفانی است و این حق را به فیتزجرالد نمی‌داد که آنرا سر خود، (آنچنان که با رباعیات خیام کرد)، بیرون از حد و قاعده‌ای خلاصه کند. او اصولاً نسبت به مثنوی عرفانی، گرایش و همدردی خاصی نداشت. با همه

این احوال، با قریحه ادبی قابل ستایشی که داشت، توانست مقداری از طعم و رنگ ادبی این منظومه عرفانی را به انگلیسی منتقل کند. ترجمه او زیر عنوان Bird Parliament در ۱۸۸۹، چند سال پس از مرگ او به چاپ رسید.

از دیگر ترجمه های منطق الطیر یکی کار مارگرت اسمیت و دیگری ترجمه استنلی نات است. ویرایش و ترجمه اسمیت زیر عنوان The Persian Mystics: Attar به سال ۱۹۳۲ در لندن منتشر شد. استنلی نات ترجمه خود را نه از روی اصل منطق الطیر فارسی بلکه از روی ترجمه فرانسوی گارسن دوتاسی انجام داد که در ۱۹۵۴ در لندن چاپ شد.

مارگرت اسمیت در سال ۱۹۳۲م (۱۳۱۱ش) ویرایش و ترجمه منطق الطیر را تحت عنوان «The Persian Mystics: Attar»، در لندن منتشر کرد. «استنلی نات» هم چند سال بعد ترجمه انگلیسی خود از منطق الطیر را از روی ترجمه فرانسوی گارسن دوتاسی انجام داد و در ۱۹۵۴ آن را چاپ کرد.

«دیک دیویس» نویسنده و مترجم برجسته انگلیسی نیز به کمک همسر ایرانی خود «افخم دربندی» برگردان بیت به بیت و تحت اللفظی منطق الطیر را به انگلیسی در ۱۹۸۴ انجام دادند. مؤید، حشمت، ۱۹۸۴، نقد و بررسی کتاب، منطق الطیر عطار، ترجمه و مقدمه به قلم: افخم دربندی و دیک دیویس، آثار کلاسیک پنگوین، چاپ انگلیس، ۲۳۴ صفحه، از ص ۵۲۹ تا ۵۳۳

۱- مضامین اصلی

۱-۱- مژده به عاشقان شعر پارسی که یکی از نغزترین آثار دل‌انگیز آن به زبان انگلیسی ترجمه و منتشر شده است (ص ۵۲۹)

۱-۲- تأکید بر نبودن مترجمی چیره دست برای آثار عطار که همین باعث شده او به خوبی در غرب معرفی نشود «عطار طبعاً بهتر از مولانا نبوده و تاکنون هیچ یکاز مثنوی‌های او مترجمی چیره دست نیافته و در بازار ادبیات جهانی محبوبیت و عزتی حاصل نکرده است» (ص ۵۳۰)

۳-۱- یادکردی از ترجمه الهی‌نامه به زبان انگلیسی توسط بویل (Boyle)، که ترجمه‌ی او به دلیل حفظ نکته‌های مبهم و دست اندازهای دشوار سبک خاص عطار، از حلقه‌ی فارس شناسان فراتر نرفت و جز گروه اندکی از دانشگاهیان علاقه‌مند، کسی به آن توجهی نکرد (ص ۵۳۰)

۴-۱- واکاوی مختصری از ترجمه منطق‌الطیر به وسیله‌ی دیویس که اولاً به زبان شعر است دوم نه پیرو کامل سبک عطار و نه کاملاً مستقل است سوم، جنبه‌های گوناگون طبیعت عطار را صریح‌تر از متن فارسی عرضه داشته است. (ص ۵۳۰)

۵-۱- یادکردی از یک حکایت عطار که دیویس آزادتر آن را ترجمه کرده است (ص ۵۳۱)
 ۶-۱- بیان این که «اساس ترجمه‌ی حاضر چاپ دکتر صادق گوهرین (بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۸) است که جمعاً دارای ۴۶۹۶ بیت و مبلغیتوضیحات و حواشی است که عطار ۶۱۵ بیت آغاز کتاب را به سبک‌قدم در توحید باریو نعت رسول و فضیلتیک یک خلفای راشدین سروده» (ص ۵۳۱)

۷-۱- اشاره به حذف ۸۵۶ بیت به وسیله‌ی دیویس از کتاب منطق‌الطیر که جمعاً دارای ۴۶۹۶ بیت بوده است بی آن که دلیل حذف آن را بیان کند (ص ۵۳۱)

۸-۱- انتقاد بر حذفیات آقای دیویس از افزودن ۳۱ صفحه به اول و آخر کتاب منطق‌الطیر که ای کاش نمی‌افزود و «شاید بهتر بود شرح حال عطار را می‌دادند شخصی بنویسد که با آثار ریترو فروزانفر و زرین کوب آشنا باشد» (ص ۵۳۲)

۹-۱- نقل سال تولد و مرگ عطار از قول نفیسی، فروزانفر و دیگران و مردود دانستن سفرهای عطار که دیویس بیان کرده است و انتقاد از شکال‌هایی چند در ترجمه منطق‌الطیر به وسیله‌ی دیک دیویس با آوردن چند نمونه از آن اشکالات. (ص ۵۳۲)

۲- رویکرد به عطار

۱-۲- منطق‌الطیر، ۲ بار

۳- منابع اصلی

۳-۱- افخم در بندی، و دیک دیویس، ۱۹۸۴، مقاله منطق الطیر عطار، آثار کلاسیک پنگوین، انگلستان

۴- اشاره

- ۴-۱- مقاله نقدی است بر یک ترجمه از کتاب منطق الطیر عطار که توسط آقای دیک دیویس صورت گرفته است
- ۴-۲- این مقاله از انسجام و ارزش خوبی برخوردار است و نویسنده با آوردن شواهدی از مشکلاتی که مورد انتقادش می‌باشد در مستند نمودن بحث خود نیک کوشیده است
- ۴-۳- در ص ۵۲۹س ۱۶ تا ۲۰ به گونه‌ای از درستی ترجمه که منجر به معرفی صاحب اثر اصلی می‌شود سخن می‌گوید که به نظر می‌آید کلیات مقاله سخنی انتقادی بر مقاله « منطق الطیر عطار » است و نه بررسی آن
- ۴-۴- در ص ۵۳۲س ۵ در پرانتز نوشته (و انشالله گنج) که بیشتر تصوّر می‌شود کنایه است تا امید به ارزشمندی آن ترجمه
- ۴-۵- در پایان دقیق‌تر آن است که این مقاله را انتقادی بر ترجمه آقای دیویس بدانیم تا بررسی آن. هر چند در پایان مقاله کمیدوستانه از زحمت اساسی آقای دیویس سپاسگزاری نموده و زحمت او را دلچسپ دانسته است

ه) عطار در روسیه

تاریخ آشنایی نخبگان روس با آثار عطار، خیلی کوتاه است. در اواسط قرن بیستم میلادی، معروف‌ترین شرق‌شناس روسیه، «یوگنی برتلس»، «یوگنی ادواردویچ برتلس (Evgeny Edvardovich Berthels)، (دسامبر ۱۸۹۰- اکتبر ۱۹۵۷)، خاورشناس روس و از برجسته‌ترین کارشناسان ادبیات ملل آسیای مرکزی و صاحب پژوهشهای فراوان در ادب و تصوّف ایرانی و تاریخ فرهنگ و ادبیات آسیای مرکزی». بخشی از کتاب معروف خود «عرفان و ادبیات عرفانی» را

به بررسی آثار عطار اختصاص داد. در آن زمان او جز چند نسخه‌ی خطی از آثار عطار، کتاب دیگری در دست نداشت. اما در عین حال توانست به عمق و زیبایی سخن عطار دست یابد. برتلس درباره‌ی عطار نوشت: «عطار در پی به کارگیری عبارات زیبا و مبالغه آمیز همانند شاعران دیگر نیست. در عین حال قافیه‌های او به هیچ وجه ضعیف نیستند و بسیار هم دلنشین و جذاب به نظر می‌آیند. دلیل این نکته آن است که عطار در جستجوی قافیه نیست. استعداد شاعرانه‌ی او، حقیقی است.» برتلس در ادامه چنین می‌گوید: «سبک عطار پیچیده و دشوار است و می‌طلبد که خوانندگان آثار او آگاهی کامل از علم تصوف داشته باشند.» (برتلس، ۱۳۸۷: ۴۶۲) از جمله مقاله‌هایی که برتلس در باره‌ی عطار نوشته می‌توان از «بلبل نامه‌ی فریدالدین عطار، در باره‌ی شرحی بر غزل عطار، کیهان شناخت صوفیه در آثار فریدالدین عطار، نسخه‌ی خطی پر ارزشی از فریدالدین عطار در کتابخانه‌ی همگانی دولتی لنینگراد، نوایی و عطار و خیاط‌نامه‌ی فریدالدین عطار» نام برد که همه‌ی این مقاله‌ها در کتابی به نام «تصوف و ادبیات تصوف» گرد آمده‌اند. و ما در اینجا به آنها اشاره خواهیم کرد.

این کتاب در ۷۴۴ صفحه سال ۱۳۸۸ توسط انتشارات امیر کبیر چاپ و منتشر شده است. برتلس، به طور کلی تمام آثار منسوب به عطار را واقعی می‌داند و به آنها استناد می‌جوید و حتی تعدادی از آنها را که نام برده شد، شرح کرده است. برتلس، با شناختی که از عطار و تصوف دارد مقایسه‌ای بین منطق الطیر عطار و لسان الطیر نوایی انجام داده است که نتیجه می‌گیرد، نوایی اثری بکر پدید نیاورده او خود را در حدّ یک مترجم معرفی می‌کند و مؤلف بودن را شایسته‌ی نام عطار می‌داند (برتلس، ۱۳۸۷: ۵۸۳)

در کتاب تصوف و ادبیات تصوف نوشته‌ی یوگنی ادوارد ویچ برتلس، هفت مقاله در مورد عطار نوشته شده است که فقط یکی از آنها که مقایسه بین کتاب لسان الطیر علیشیر نوایی و منطق الطیر عطار است قابل بررسی می‌باشد، زیرا بقیه‌ی مقاله‌ها یا در مورد کتاب بلبل‌نامه و یا خیاط‌نامه می‌باشد که هر دو جعلی است و هیچ کدام به عطار تعلق ندارند.

ی) سوئد

یکی از معرفت‌ترین و بزرگ‌ترین دانشمندانی که در سوئد در باره عطار سخن گفته و ارادت ورزیده است، کارل گوران اکروالد، (Carl-Göran Ekerwald) (ایران‌شناس و محقق زبان و ادب فارسی در سوئد)، است. آکروالد، در مورد عطار و ارادت خانوادگی می‌گوید: «دختری که باهاش ازدواج کردم، از طرفداران پرشور عطار بود. الان هم روی سنگ قبرش در اوپسالا مصرعی از شعر عطار نوشته شده: «باش دایم بردبار». این نویسنده، در مورد جایگاه عطار در مقایسه با دیگر شاعران، تعداد نسخه‌های چاپ شده در سوئد و میزان استقبال از شعر را ملاک قرار می‌دهد و می‌گوید: «منطق الطیر عطار در ۳۵۰ نسخه منتشر شد. ترجمه شش جلدی مثنوی مولوی فقط ۱۵۰ نسخه تیراژ داشت. رباعیات خیام، ۳۰۰ نسخه. تذکره الاولیاء که در چهار جلد طبع شد، ۳۰۰ دوره.»

(سخنرانی کارل گوران اکروالد در همایش بزرگداشت اریک هرملین)، می‌بینیم که در این تعداد کم تیراژ نیز، منطق الطیر عطار جایگاه برتر را دارد.

«اریک هرملین» در ۱۹۲۹م (۱۳۰۸ ش) از روی ترجمه قدیمی دوتاسی ترجمه سوئدی منطق الطیر را انجام داد. و تذکره الاولیاء عطار، آخرین اثری بود که او به سوئدی ترجمه کرد.

بد نیست بدانید دومین ترجمه‌ی پند نامه به لاتین توسط «گابریل گایتلین» انجام شد که در ۱۸۳۵ در هلستینگی فنلاند به چاپ رسید.

و) صربستان

برای صرب زبانهای دنیا هم «اسلوبودان جورویچ» منطق الطیر را به سبک شعر کلاسیک صربی برگردانده است. جورویچ در این برگردان هر بیت را با قافیه متناسب، با قواعد نظم قدیم صربی ترجمه و با این کار در کنار انتقال محتوا، زیبایی‌های شعر عطار را نیز به خواننده صرب منتقل کرده است، که از لحاظ فن ترجمه ارزش ویژه‌ای دارد.

ویرایش ادبی این کتاب از سوی الکساندر دراگوویچ انجام شده و پیش‌گفتاری با عنوان «مراحل سیر و سلوک» نیز به قلم او بر این اثر افزوده شده است. همچنین توضیحاتی در ۳۷ صفحه و دربارهٔ مسایل عرفانی در انتهای این کتاب نوشته شده است.

فرید افتخاری وابستهٔ فرهنگی ایران در صربستان در مقدمهٔ کتاب به اهمیت شعر و عرفان عطار و آثار او اشاره کرده و ویژگی‌های شیوهٔ، عرفانی عطّار و خلاصهٔ «منطق الطیر» را بررسی کرده است.

جدول زیر نمایی کلی از تعداد کتاب‌های عطّار نیشابوری است که تا سال ۱۳۹۰ در کشورهای مختلف اروپا چاپ و منتشر شده است.

کتاب	انگلستان	فرانسه	ایتالیا	هلند	آلمان	روسیه	یونان	سوئد	صربستان
اسرارنامه	۵	۵	۱	۱	---	۲	۱	---	---
الهی‌نامه	۱۰	۵	---	---	---	---	---	---	---
تذکره الاولیا	۱۴	۱۱	۱	---	۳	۲	۲	۲	---
دیوان اشعار	۵	---	۱	---	---	۲	۱	---	---
مختارنامه	۶	---	---	---	۱	۱	---	---	---
مصیبت‌نامه	۷	۳	---	---	۱	۱	---	---	---
منطق الطیر	۲۹	۲۰	۸	۱	۱	۱۸	۳	۲	۱

همانگونه که دیده می‌شود، انگلستان، از لحاظ شرح و ترجمهٔ آثار عطّار- در بین کشورهای اروپایی-رتبهٔ اول را دارد. این تعداد آثار عارف بزرگ ایرانی در کشوری بیگانه با زبان فارسی، اول این که ارزش عرفان و بخصوص عرفان ایرانی را مشخص می‌کند دوّم، حضور فرهنگ و زبان فارسی در انگلستان را و میزان علاقهٔ مردم انگلستان به زبان فارسی را نشان می‌دهد. پس لازم است برای گسترش فرهنگ فارسی در اروپا، به ترجمهٔ آثار ارزشمند ایرانی به زبان‌های مردم اروپا و حتی جهان، اقدام اساسی صورت گیرد. البته، کتاب منطق الطیر در بین آثار عطّار که در اروپا ترجمه شده و یا شرحی بر آن نوشته شده است نیز بیشترین آمار ترجمه را دارد که ممکن است به علت وجود داستان سیمرغ و یا حکایت شیخ صنعان در این کتاب باشد.

نتیجه

عطار نیشابوری را می‌توان شاعری پیشتاز در ادبیات عرفانی توصیف کرد؛ شاعری که عرفان معتدل، میل به شریعت و ساختار نمادین اشعار، شاخص‌ترین ویژگی‌های آثار این پدیده بلند آوازه زبان و ادب فارسی است.

به لحاظ ساختار کلامی، عطار نخستین کسی است که در فضای نمادین شعر گفت و می‌توان وی را بنیانگذار ادبیات نمادین در جهان دانست؛ این نوع ادبیات در اروپا در قرن ۱۹ و ۲۰ شکل گرفت، در حالی که 'منطق الطیر' این شاعر نامدار، شاخص‌ترین اثر در ادبیات نمادین است که در قرن هفتم هجری، (۱۳ میلادی) خلق شد.

قرائن نشان می‌دهد که آشنایی غرب با نام عطار تقریباً به طور تصادفی و از طریق ترجمه منظومه‌ای بود که از قضا در صحّت انتساب آن به عطار اتفاق نظر وجود ندارد.

نخستین آشنایی غربیان با آثار عطار نیشابوری را می‌توان از طریق ترجمه گلچین دو زبانه‌ای دانست که فن اشتوئرمر (Von Stuermer) از پندنامه عطار، در ۱۷۷۵ در وین (اتریش) به چاپ رسانید.

با نگاهی به استقبال و توجه دانشمندان، نویسندگان و علاقه‌مندان غیر ایرانی به شعر عرفانی و شاعران عارف ایرانی، گستره فرهنگ ایرانی و تأثیری که فرهنگ ایران توانسته است بر جهان بگذارد آشکار می‌شود. هلموت ریتز را بزرگترین نویسنده و عارفی می‌دانند که عطار را به جهان معرفی کرده است. اما بسیاری دیگر از عارفان در دنیا و بخصوص اروپا در ترجمه و معرفی آثار عطار کوشیده‌اند. مردم اندیشمند اروپا نیز از این آثار به خوبی استقبال کرده‌اند. سیلوستر دوساسی، گارسن دوتاسی، اسلوبودان جورویچ، یوگنی ادواردویچ برتلس و ادوارد فیتزجرالد از جمله کسانی هستند که نقش برجسته‌ای در شناساندن عطار و آثارش به اروپا داشته‌اند.

بنابر آنچه اجمالاً گفته شد می‌توان نتیجه گرفت، از زمانی که عطار برای نخستین بار به غرب شناسانده شد، تا چندین قرن شخصیت فکری و ادبی وی هیچ‌گاه در کلیت آن در کانون توجه قرار نگرفت. در آنچه از آثار او به زبان‌های اروپایی ترجمه شده یا درباره‌ی وی نگارش یافته تا مدت‌های مدید ذکری از منظومه‌هایی چون اسرارنامه، الهی‌نامه و مصیبت‌نامه به چشم نمی‌خورد.

ترجمه‌ها و اظهارنظرهای غریبان اغلب در باره پندنامه منسوب به شیخ و منطق الطیر او بوده است. بنابراین، از شخصیت بی بدیل عطار، آن گونه که ما او را می‌شناسیم، تا این اواخر جز بارقه‌هایی چند در آثار مغرب زمینی‌ها، نتاییده بود. با این توضیح‌ها مشخص می‌گردد که به دلیل اندیشه‌مند بودن، آثار عطار گستره زمین را پوشانده است.

منابع

- اته، هرمان، (۱۳۳۷)، تاریخ ادبیات فارسی، ترجمه‌ی ص. رضا زاده‌ی شفق، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب
- امریزدان، علی مردان، (۱۳۷۸)، پیروان مذاهب و شیخ عطار، ایران‌شناخت، شماره ۱۵، (صص، ۲۸-۴۷)
- برتلس، یوگنی ادوارد ویچ، (۱۳۸۷)، تصوف و ادبیات تصوف، ترجمه سیروس ایزدی، چاپ چهارم، تهران، امیرکبیر
- ژان کلود کریو؛ پیتر بروک، (۱۳۷۹)، منطق الطیر عطار نیشابوری، ترجمه داریوش مؤدبیان، هنر، شکاره ۴۶، (صص، ۶۴-۷۶)
- عابدی، سید امیر حسن، (۱۳۷۷)، قدیمی‌ترین نسخه خطی تذکره‌الاولیا، نامه پارسی، شماره ۸ - (صص، ۲۲۴-۲۳۸)
- فرشید اقبال، محمدبن ابراهیم عطار، (۱۳۸۱)، الهی‌نامه، پندنامه، اسرارنامه، تهران، دُرگستر
- لئونارد لویژن و کریستفر شکیل، عطار و سنت تصوف ایرانی، لندن و نیویورک، ۲۰۰۶
- مهرنور، محمدخان، (۱۳۷۶)، نفوذ و رواج تذکره‌الاولیای عطار در پاکستان، چشم انداز ارتباطات فرهنگی، شماره ۸
- میرانصاری، علی، (۱۳۸۲)، کتابشناسی شیخ فریدالدین عطار نیشابوری، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی
- نفیسی، سعید، (۱۳۸۴)، زندگی‌نامه شیخ عطار نیشابوری، چاپ دوم، تهران، اقبال

- نفیسی، سعید، (۱۳۲۰)، جستجو در احوال و آثار فریدالدین عطار نیشابوری، تهران، اقبال
- یوگنی ادواردوویچ برتلس، (۱۳۸۸)، تصوف و ادبیات تصوف، مترجم، سیروس ایزدی، تهران، امیرکبیر
- Shackle, Christopher, «Representation of» Attar in the West and in the East: Translations of the Mantiq al-tayr and the Tale of Shaykh San «an» in Attar and the Persian Sufi Tradition, The Art of Spiritual Flight, edited by Leonard Lewisohn and Christopher Shackle J. B. Tauris, London & New York, ۲۰۰۶،
- چلچراغ، کریستوفر، «نمایندگی» عطار در غرب و شرق: ترجمه «منتیق الطیر» و «داستان شایسته سان»، «عطار» و «سنت صوفیان فارسی»، «هنر پرواز معنوی»، ویرایش شده توسط لئونارد لوئیسون و کریستوفر چاکل، IB Tauris، لندن و نیویورک، ۲۰۰۶.
- (۱۳۷۳)، پندنامه، تصحیح و تحشیه، سیلواستر دوساسی، ترجمه ع. روح بخشان، تهران، اساطیر